

Džon Stjuart Mil O slobodi

Prevela

NADA UZELAC

BUK&FAL

Izvornik

John Stuart Mill

On Liberty

1859

Napomene u dnu strana potiču od autora, osim tamo gdje je drugačije naznačeno.

O slobodi

Posveta

Dragoj i tužnoj uspomeni na nju koja je bila nadahnuće, i jednim delom autor, svega najboljeg u mojim radovima – prijatelju i supruzi, čiji je uzvišeni smisao za istinu i pravednost bio moj najjači podsticaj, i čije je odobravanje bila moja najveća nagrada – posvećujem ovu knjigu. Kao i sve što sam pisao tokom mnogo godina, ona pripada njoj koliko i meni; ali delo, onako kakvo je sad, imalo je u krajnje nedovoljnom stepenu, neprocenjivo preimućstvo njene revizije; neki od najvažnijih delova bili su predviđeni za ponovno pažljivo ispitivanje, kojem je suđeno da se nikad ne dogodi. Da sam samo bio sposoban da svetu protumačim jednu polovinu velikih misli i plemenitih osećanja, koja su pokopana u njenom grobu, doneo bih mu korist, verovatno veću od svega što mogu da sastavim bez njenog podsticaja i bez pomoći njene neuporedive mudrosti.

Veliko, vodeće načelo, kojem svi argumenti otkriveni na ovim stranicama direktno teže, jeste apsolutni i suštinski značaj čovekovog razvoja u njegovoj najbogatijoj različitosti. – Vilhelm fon Humbolt: *Delokrug i dužnosti vlade*.

Prvo poglavlje

Uvod

Predmet ovog eseja nije takozvana sloboda volje, koja se tako nesrećno opire netačno nazvanom učenju o filozofskoj nužnosti, nego građanska ili društvena sloboda, priroda i granice vlasti koju društvo zakonito može da ima nad pojedincem. Pitanje se retko postavljalo i jedva da se uopšte razmatra, u opštem smislu, ali svojim latentnim prisustvom duboko utiče na praktične sporove epohe i verovatno će uskoro doprineti tome da se prihvati kao životno pitanje u budućnosti. Daleko od toga da je pitanje novo, to jest, u izvesnom smislu, ono je delilo ljudski rod, gotovo od najjudaljenijih vremena, ali na stepenu na koji su civilizovaniji delovi vrsta ovog časa stupili, ono se samo postavlja u novim okolnostima i zahteva da se drugačije i mnogo temeljnije obradi.

Borba između slobode i vlasti je najupadljivija crta u onim delovima istorije s kojima se prvo upoznajemo, naročito kod istorije Grčke, Rima i Engleske. Međutim, u stara vremena ovaj sukob odvija se između podanika, ili izvesne klase podanika, i vlade. Pod slobodom se podrazumevala zaštita od tiranije političkih

vladara. Smatralo se da se vladari (izuzev kod nekih narodnih vlada Grčke) neminovno nalaze u antagostičkom položaju prema narodu kojim vladaju. Vladari su bili ili vladarska ličnost, ili vladarsko pleme ili kasta, koji su svoju vlast izvodili kao naslednu ili stečenu, i koji je, u svakom slučaju, nisu vršili na zadovoljstvo potčinjenih, i čiju se vrhovnu vlast ljudi nisu usuđivali, a možda nisu ni želeli, da osporavaju, kakve god da su mere opreza mogle da se primene protiv njenog ugnjetačkog vršenja. Njihova vlast smatrala se neophodnom, ali i krajnje opasnom; smatrala se i oružjem koje bi vladari mogli da pokušaju da primene protiv svojih podanika, ništa manje nego protiv spoljnjih neprijatelja. Kako bi se sprečilo to da slabiji članovi zajednice budu plen bezbroj grabljivica, bilo je potrebno da postoji životinja, grabljivica, jača od ostalih, ovllašćena da ih obuzdava. Ali kako kralj grabljivica ne bi bio skloniji lovinu na stado od bilo koje od nižih harpija, bilo je neophodno da se nalazi u stalnom položaju odbrane od napada na svoj kljun i kandže. Stoga je cilj rodoljuba bio da odrede granice vlasti, koje bi vladar trebalo poštovati pri njenom vršenju nad zajednicom; i to ograničenje bilo je ono što su oni smatrali slobodom. Do nje se stizalo na dva načina. Prvo, preko priznavanja izvesnih povlastica, koje se nazivaju političke slobode ili prava, čije bi se narušavanje od strane vladara smatralo kršenjem obaveza, i u vezi s kojima su se, ako dođe do kršenja od strane vladara, izvestan otpor ili opšta pobuna smatrale opravdanim. Drugo, i obično poznije sredstvo, bilo je uspostavljanje ustavnih prepreka, kojima je saglasnošću zajednice ili tela određene vrste za koje se smatralo da predstavlja njene interese, ustanovljen neophodan uslov za neke od

najvažnijih postupaka vlasti. Prvom od ovih načina ograničavanja, vlast je, u većini evropskih zemlja, bila prisiljena da se manje-više potčini. S drugim načinom nije bilo tako; njegovo dostizanje ili, ako je u izvesnom stepenu već bio dostignut, onda njegovo upotpunjavanje, svuda je postao glavni cilj privrženika slobode. I sve dok se ljudi zadovoljavaju time da jednog neprijatelja zamenjuju drugim, i da nad sobom imaju vladara, pod uslovom da manje-više imaju jamstva protiv njegove tiranije, njihova stremljenja nisu išla dalje od ovog.

Došlo je, međutim, vreme u napredovanju čovekovih poslova, kad su ljudi prestali da smatraju da je po prirodi neophodno da njihovi vladari budu nezavisna vlast, koja ih svojim interesima ugnjetava. Izgledalo im je mnogo bolje da brojni državni magistrati budu njihovi poslanici, koje mogu da opozovu po svom nahođenju. Samo na taj način, izgledalo je, mogli su da budu potpuno sigurni u to da vlast nikad neće biti zloupotrebljena na njihovu štetu. Malo-pomalo, ovaj novi zahtev za izbranim i privremenim vladarima postao je prvorazredni cilj u nastojanju narodne stranke, gde god je takva stranka postojala; i u značajnoj meri je prevazilazila prethodne napore da se ograniči vlast vladara. Kako se nastavila borba za to da vlast proističe iz periodičnog izbora podanika, izvesne osobe počele su da smatraju da se previše značaja pridaje ograničavanju same vlasti. To je (izgleda) bilo sredstvo protiv vladara čiji su interesi po običaju bili suprotni interesima ljudi. Ono što se sad želelo bilo je to da vladari treba da se poistovete s narodom, da njihovi interesi i volja treba da budu interesi i volja naroda. Narod nije trebalo štititi od sopstvene volje. Nije bilo straha od tiranije nad

sobom. Ako bi vladari bili stvarno odgovorni narodu, ako narod lako može da ih ukloni, onda bi mogla da im se poveri vlast, čije bi vršenje narod sam mogao da propisuje. Njihova vlast bila je samo narodna vlast, koncentrisana i u obliku pogodnom za vršenje. Takav način razmišljanja, ili možda bolje reći osećanja, bio je uobičajen među poslednjom generacijom evropskog liberalizma, u čijem kontinentalnom delu i dalje, očigledno, preovlađuje. Oni koji priznaju bilo kakvo ograničenje onome što vlada može da radi, izuzev u slučaju onih vlada koje smatraju da tako nešto ne treba ni da postoji, ističu se kao blistavi izuzeci među političkim misliocima na Kontinentu. Sličan karakter osećanja mogao bi da, u ovom trenutku, prevlada u našoj zemlji, ako bi okolnosti koje ga podstiču ostale nepromenjene.

Ali, u političkim i filozofskim teorijama, kao i kod ljudi, uspeh razotkriva nedostatke i slabosti koje bi neuspeh mogao da zakloni od pogleda. Predstava o tome da narod nema potrebu da ograniči vlast nad sobom, može da se učini nepobitnom, dok je narodna vlada bila samo stvar o kojoj se sanjalo ili je o njoj moglo da se pročita da je postojala u nekoj dalekoj prošlosti. Tu predstavu isto tako ne remete neminovno privremena odstupanja poput Francuske revolucije, od koje je ono najgore bilo delo nekoliko nasilnika, i koja, u svakom slučaju, nije bila delo trajnog delovanja narodnih ustanova, nego iznenadne i spazmatične pobune protiv monarhističkog i aristokratskog despotizma. Vremenom je, međutim, demokratska republika uspela da zaposedne veliki deo zemljine površine, i ostavila utisak jedne od najmoćnijih članica zajednice naroda; izborna i odgovorna vlada postala je predmet posmatranja i kritika,

kako to biva sa svakom velikom činjenicom. Primećeno je da fraze poput „samoupravne vlade“ i „vlasti naroda nad samim sobom“ ne iskazuju pravo stanje stvari. „Narod“ koji vrši vlast nije uvek isti onaj narod nad kojim se vlast vrši, a „samoupravna vlada“ o kojoj se govori, nije vlada svakog nad samim sobom, nego svakog nad svima ostalima. Volja naroda, pored toga, praktično znači volju najbrojnijeg ili najaktivnijeg dela naroda; većine, ili onog dela koji uspe u tome da bude prihvaćen kao većina; narod, shodno tome, može da poželi da ugnjetava jedan svoj deo; i mere opreza protiv ovoga neophodne su isto koliko bilo koje druge mere protiv zloupotrebe vlasti. Ograničavanje vlade u pogledu vlasti nad pojedincima, uopšte ne gubi na svom značaju kad oni koji drže vlast redovno odgovaraju zajednici, to jest, najjačoj stranci u njoj. Ovakav pogled na stvari, sam se podjednako preporučujući razboritosti mislilaca i težnjama onih važnih klasa u evropskom društvu, čijim je stvarnim ili tobožnjim interesima demokratija neprijatelj, nije naišao na teškoće prilikom širenja; a unutar političkih spekulacija „tiranija većine“ danas se uglavnom ubraja u zla protiv kojih društvo mora da bude na oprezu.

Poput drugih tiranija, tiranija većine u početku se, a i dalje je tako, obično održavala na strahu, uglavnom delujući preko uredbi državne uprave. Međutim, misleći ljudi primetili su da kad je samo društvo tiranin – to jest društvo kao kolektiv – u odnosu na pojedince koji ga čine – njegovi instrumenti tiranije nisu se ograničavali na uredbu koje ono može da sprovodi preko sopstvenih političkih funkcionera. Društvo može i zaista sprovodi sopstvene naloge: a ako izdaje loše naloge umesto valjanih, ili uopšte izdaje bilo kakve naloge

u stvarima u koje ne treba da se meša, ono društvenu tiraniju sprovodi mnogo pogubnije nego što to čine brojne vrste političkog ugnjetavanja, budući da, mada je obično ne prate ekstremne kazne, ostavlja manje mogućnosti za izbavljenje, prodirući nemerljivo dublje u pojedinosti života i porobljavajući samu dušu. Zaštita, dakle, od tiranije magistrata nije dovoljna; neophodna je zaštita i od tiranije preovlađujućeg mišljenja i osećanja, od nastojanja društva da, sredstvima koja se razlikuju od građanskih kazni, nameće ideje i običaje kao pravila ponašanja onima koji od njih odstupaju, da sputava razvoj i, ako je moguće, spreči formiranje bilo kakve individualnosti koja nije u skladu s pravilima društva i prisili sve osobenjake da se ustroje upravo po modelu društva. Postoji granica zakonskom mešanju kolektivnog mišljenja u nezavisnost pojedinca; a određivanje te granice i čuvanje od narušavanja, neophodno je ispravnom stanju čovekovih poslova, isto koliko i zaštita od političkog despotizma.

Međutim, mada nije izvesno da će ova tvrdnja naći na osporavanje u opštem smislu, praktično pitanje, gde postaviti granicu – kako naći pravu meru između nezavisnosti pojedinca i društvene kontrole – tema je u vezi s kojom gotovo sve ostaje da se na tome tek poradi. Sve što čoveku život čini dragocenim, zavisi od primene ograničenja postupcima drugih. Izvesna pravila ponašanja, stoga, moraju da budu nametnuta, na prvom mestu od strane zakona, ali i stavom zajednice o mnogim stvarima koje nisu prikladne da budu predmet delovanja zakona. Kakva ta pravila treba da budu, glavno je pitanje u čovekovim poslovima; ali ako izuzmemo nekoliko najočiglednijih slučajeva, onda je to pitanje jedno od onih u čijem je rešavanju učinjen naj-

manji napredak. Nema dve epohe, i jedva da ima dve zemlje, koje su ovo pitanje uredile podjednako; a rešenje jedne epohe ili jedne zemlje pravo je čudo za drugu. Ipak, narod bilo koje epohe i zemlje ne vidi u tom pitanju bilo kakvu teškoću, ništa više nego da je ono bilo predmet oko kojeg je ljudski rod oduvek bio saglasan. Pravila koja su uveli kod sebe izgledaju im sama po sebi očigledna i pravedna. Ova gotovo sveopšta iluzija jedan je od primera magičnog delovanja navike, koja nije samo, kako poslovice kaže, druga priroda, nego se neprestano pogrešno smatra prvom. Delovanje navike, u sprečavanju bilo kakve sumnje u poštovanje pravila ponašanja koje ljudi nameću jedini drugima, još je potpunije zbog toga što je predmet takav da se uopšte ne smatra da je neophodno da ljudi iznesu razlog, bilo jedni drugima, bilo sebi samima. Ljudi su navikli da veruju – i u toj veri ohrabrivali su ih neki koji imaju pretenzije da budu filosofi – da su njihova osećanja, u vezi s predmetima ove prirode, bolji od razloga i da dovode do toga da razlozi nisu ni potrebni. Praktično načelo koje ih vodi do stavova o uređenju ponašanja ljudi, jeste osećanje koje postoji u svakom čoveku da svi treba da se ponašaju kao što bi on, i oni slični njemu, želeli da se ponašaju. Niko, uistinu, ne priznaje sebi da je njegova mera rasuđivanja njegova sklonost; ali na stav u vezi s ponašanjem, a da ga ne podupiru razlozi, može da se računa samo kao na stvar koja se čoveku dopada; a ako su razlozi, kad se iznesu, samo puko pozivanje na sličnu stvar koju drugi osećaju da im se dopada, i dalje je to sklonost, ali ovog puta sklonost više ljudi, umesto sklonosti jednog čoveka. Za običnog čoveka, međutim, stvar koja mu se dopada, i na ovakav način je podržana, ne samo da je savršeno

zadovoljavajući razlog, nego i jedini koji on uopšte ima u vezi s bilo kojim svojim predstavama o moralu, ukusu ili pristojnosti, koje nisu izričito zapisane u njegovom verskom simbolu, i njegova su glavna vodilja u tumačenju čak i tih predstava. Mišljenja ljudi, shodno tome, o onome što je vredno hvale ili dostojno prekora, pod uticajem su svih raznovrsnih uzroka koji utiču na njihove želje u pogledu ponašanja drugih, i brojna su koliko i ona koja određuju njihove želje u vezi s bilo kojim drugim predmetom. Ponekad je to njihov razum – ponekad njihove predrasude ili praznoverice; često njihove društvene sklonosti, neretko njihove nedruštvene sklonosti, njihova zavist ili ljubomora, njihova arogancija ili prezir, ali najčešće njihove želje ili strahovi – njihov zakonit ili nezakonit interes. Svuda gde postoji vladajuća klasa, veliki deo morala zemlje potiče od njenih klasnih interesa i osećanja klasne nadmoćnosti. Odnos Spartanaca i helota, plantažera i Crnaca, vladara i podanika, plemstva i običnog naroda, muškaraca i žena, najvećim delom bio je povezan s nastankom ovih klasnih interesa i osećanja; a sentiment, nastao na ovakav način, zauzvrat deluje na moralna osećanja pripadnika vladajuće klase, unutar njihovih međusobnih odnosa. S druge strane, tamo gde je formalno vladajuća klasa izgubila prevlast, ili tamo gde njena prevlast nije omiljena, preovlađujuća moralna osećanja često nose utisak netrpeljive odbojnosti prema dominaciji. Drugo veliko odlučujuće načelo pravila ponašanja, i kod postupanja i kod uzdržavanja koje nameću bilo zakon bilo javno mnjenje, bila je servilnost ljudskog roda prema tobožnjim preimućstvima ili odbojnostima njihovih privremenih gospodara, ili njihovim bogovima. Servilnost, mada suštinski sebična, nije hipokrizi-

ja; ona otvara put savršeno iskrenim osećanjima gnušanja; ona je dovela do toga da su ljudi spaljivali čarobnjake i jeretike. Kod toliko mnogo najnižih uticaja, uobičajeni i očigledni interesi društva, razume se, imali su svoj udeo, i to značajan, u usmeravanju moralnih osećanja; manji, logično, i to po sopstvenom priznanju, nego što su posledice naklonosti ili nenaklonosti koje proističu iz njih; a naklonosti i nenaklonosti koje imaju malo ili nimalo zajedničkog s interesima društva, uspele su u tome da se, kod uspostavljanja moralnih vrednosti, veoma snažno osele.

Naklonosti i nenaklonosti društva, ili nekog njegovog moćnog dela, na taj način su najvažnija stvar koja je praktično odredila pravila, zarad opšteg poštovanja stavljenih pod pretnju kaznom predviđenom zakonom ili osudom javnog mnjenja. I, uopšte, oni koji su u društvu prednjačili po svojim umnim sposobnostima i osećanjima, ostavili su ovakvo stanje stvari nerazrešenim u načelu, koliko god da su sami mogli da, u nekim pojedinostima, dođu s njim u sukob. Oni su se zaokupljali proučavanjem pitanja o tome kojim stvarima društvo treba da bude naklonjeno ili nenaklonjeno, umesto da ispituju da li naklonosti ili nenaklonosti treba, ljudima kao pojedincima, da budu zakon. Oni su prevashodno nastojali da promene osećanja ljudi u pogledu izvesnih stvari, u odnosu na koje su sami bili jeretici, umesto da uobliče zajednički razlog za odbranu slobode, zajedno s jereticima. Jedini slučaj kod kojeg je više stanovište izdignuto na nivo načela i nepopustljivo se branilo, od strane svih osim tu i tamo izvesnih pojedinaca, bio je slučaj verskog uverenja: slučaj, poučan u mnogo čemu, i uopšte ne takav da predstavlja najupadljiviji primer podložnosti grešci u onome što se naziva osećaj za

moralno; jer, *odium theologicum*,¹ kod iskrenog čoveka prepunog predrasuda, jeste jedan od najnedvosmislenijih slučajeva moralnog osećanja. Oni koji su prvi zbacili jaram onog što sebe imenuje Opštom crkvom, bili su, opšte uzevši, isto onako malo voljni da dozvole razlike u verskom mišljenju kao i sama ta crkva. Ali kad je vrhunac sukoba prošao, a da nije osigurao potpunju pobjedu nijednoj od strana, i kad su sve crkve ili sekte spale na to da svoje nade ograniče na zadržavanje poseda nad zemljom koju su već držale, manjine su, uviđajući da nisu imale priliku da postanu većina, iz nužde morale da se, kod onih koje nisu bile u stanju da preobrate, založe za dozvolu da budu drugačije. Upravo su shodno ovom bojnopolju, gotovo isključivo, prava pojedinca u odnosu na društvo bila utvrđena na širim načelima, a zahtev društva da vrši vlast nad disidentima, otvoreno je osporen. Veliki pisci, kojima svet duguje za ono verske slobode koju poseduje, većinom su branili slobodu savesti kao neporecivo pravo, i apsolutno odbacivali to da je ljudsko biće odgovorno drugima za svoja verska uverenja. Ipak, toliko je prirodno da ljudski rod bude netrpeljiv u svemu do čega mu je zaista stalo, da verska sloboda teško da je bilo gde praktično ostvarena, izuzev tamo gde je verska ravnodušnost, koja ne voli da joj mir remete teološke rasprave, dodala sopstvenu težinu na tas. Po mišljenju gotovo svih religioznih osoba, čak i u najtolerantnijim zemljama, obaveza trpeljivosti priznaje se s prećutnom uzdržanošću. Neko će trpeti neslaganje u pitanjima crkvene vlade, ali ne i dogme; drugi može da trpi sve, samo ne papistu ili unitarijanca; neko opet, može da trpi sve koji veruju u otkrivenu religiju; nekolicina njih

¹ Teološka mržnja (*lat.*). – Prev.